

Covid-19 Küresel Salgın Bağlamında Gündelik Hayatın Denetimi

Vehbi Bayhan*

Öz

21. Yüzyılda internet temelinde gelişen yeni bir toplumsal değişim ve dönüşüm yaşanmaktadır. Yeni yapılanan toplumu tanımlayan kavramlardan biri de ilk kez Gary T. Marx tarafından kullanılan ve David Lyon tarafından geliştirilen, Giddens tarafından da ele alınan “Gözetim Toplumu” kavramıdır. Bilişim toplumu temelinde gelişen küresel gözetim toplumlarında, bireyin güvenlik uğruna hayatının bütün mahremiyetinin izlenmesi ve denetlenmesi çerçevesinde, varoluşunun paradoksal ve ironik durumu irdelenmektedir. Güvende olmak adına, Orwell’in “1984” romanında tasvir edilen “büyük birader” tasarımında iktidar odaklarının bireyi ve toplumu denetlemesi normal karşılanmaktadır. Bu bağlamda, gözetim toplumunda bireyin ontolojik paradoksal mottosu “gözetleniyorum öyleyse varım” gerçeğini kanıksamaktır. 14. Yüzyıldaki veba salgını ile feodalite dönemi bitmiştir. Günümüzde Covid-19 sonrası da gözetim toplumuna geçiş yaşanmaktadır. Pandemiden korunmak için karantina sürecinde, e-devlet ve e-toplum ile enformasyon toplumunda eğitim ve çalışma tecrübe edilmiştir. Dijital gözetim ile pandeminin kontrolü sağlanmıştır. Sağlık öncelik olmak üzere bireyin bütün hayatı kontrol altına alınmaktadır. Mahremiyet tükenmiştir. Bireyin özel hayatı sürekli denetlenmektedir. Bu durum paranoid-şizoid topluma dönüşme riski taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, pandemi, gözetim toplumu, gündelik hayat, denetim toplumu

* Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Sosyoloji Bölümü, Malatya / Türkiye,
E-mail: vehbi.bayhan@gmail.com

Orcid: <http://orcid.org/0000-0001-5567-3438>

Geliş Tarihi: 10.06.2020 ▪ Kabul Tarihi: 30.06.2020

Control Everyday Life in the Context of the Covid-19 Pandemic

Vehbi Bayhan*

Abstract

In the 21st century, there is a new social change and transformation that develops on the basis of the internet. One of the concepts that define the new society is the concept of "Surveillance Society", which was first used by Gary T. Marx and developed by David Lyon, which is also covered by Giddens. The paradoxical and ironic status of existence is examined in the global surveillance societies that develop on the basis of information society, in the context of monitoring and controlling all the privacy of life for the individual's security. For the sake of safety, the individual and community control of power centers is normally seen in the "big brother" design of Orwell's "1984" novel. In this context, the ontological paradoxical motive of the individual in the society of surveillance is to "I am being watched so I am." With the plague epidemic in the 14th century, the period of feudalism is over. Today, there is a transition to surveillance society after Covid-19. In the quarantine process, education and work have been experienced in e-government and e-society and information society to protect against pandemic. Control of the pandemic was provided with digital surveillance. The life of the individual is taken under control, with health being the priority. Privacy has been exhausted. The private life of the individual is constantly monitored. This situation carries the risk of turning into a paranoid-schizoid society.

Keywords: Covid-19, pandemic, surveillance society, everyday life, control society

* Doç. Dr., İnönü University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Sociology, Malatya / Türkiye,

E-mail: vehbi.bayhan@gmail.com

Orcid: <http://orcid.org/0000-0001-5567-3438>

Received Date: 10.06.2020 ▪ Accepted Date: 30.06.2020

Giriş

Çin'in Wuhan kentinde 2019 yılının son aylarında ortaya çıktığı için, Covid-19 olarak adlandırılan Coronavirüs salgını, 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından pandemi (küresel salgın) olarak tanımlanmıştır. Bütün dünya ülkelerini etkileyen gözle görülmeyen ancak elektron mikroskopu ile görülebilen Covid-19 salgını, Çin'de yarasalardan pangolin denilen vahşi sürüngenine geçen ve oradan da insana geçen bir virüs hastalığıdır. Çin'de vahşi hayvanları ve bütün sürüngenleri yeme kültürü yaygındır. Covid-19'un ortaya çıktığı farzedilen yer de Wuhan kentinde canlı vahşi hayvan pazarıdır. Daha önce 2002 yılında, yine Çin'de ortaya çıkan ve diğer ülkelere yayılan SARS virüsü de Coronavirüsün bir tipidir.

Dünya her yüzyılda küresel salgın hastalıklardan etkilenmektedir. 1918 yılında başlayan ve 1920 yılında etkisini yitiren İspanyol Gribi ile Covid-19 arasında benzerlikler bulunmaktadır. İspanyol Gribi, ABD'de kuşlardan domuzlara, domuzlardan da insanlara bulaşmış bir virüstür. Birinci Dünya Savaşında ABD'li askerler tarafından Avrupa'ya ve tüm dünyaya yayılmıştır. Covid-19 gibi İspanyol Gribi de zatürreye yol açıp insanların ölümüne sebebiyet vermektedir. İspanyol Gribi ile Covid-19 arasındaki diğer benzerlik virüsten korunma yollarıdır. Maske takmak, fiziksel/sosyal mesafe, okulların ve ibadethanelerin kapanması ve hijyen 100 yıl önce de günümüzde de salgını önlemek için kullanılmaktadır. Benzer yöntemler 14. Yüzyıldaki veba salgınından korunmak için de uygulanmıştır. Bu bağlamda, 1000 yıl önceki veba salgınında İbn-i Sina'nın insandan insana bulaşan bu salgın hastalıklara karşı çözüm önerilerinin 2020 yılında da uygulanıyor olması manidardır; "Sirke ile temizlik yapın. Ellerinizi, bulaşıklarınızı ve kıyafetlerinizi mutlaka sirke ile yıkayın. Birlikte dolaşmayın. Beş on kişi bir araya gelerek kalabalıklar oluşturmayın. Pazarları terk edin. Paraları bırakın. Toplu halde ibadet etmeyin. Salgından korkmayın, hastalıktan sakının, hastalarınızı terk etmeyin. Evinizde oturun ve neşeli olun. Hastalık neşeden kaçır" (TÜBA, 2020, s.5).

İster 100 yıl önce, isterse 1000 yıl önce yaşansın küresel salgınlardan korunma yolları aynıdır. Hasta olanların tecrit edilmesi pratiği de yine bir salgın sürecinde keşfedilmiştir. Osmanlı'nın başkenti İstanbul'da kolera salgını sürecinde karantina uygulaması ilk olarak deneyimlenmiştir. Günümüzde Covid-19 virüsü bulaşan ve hasta olanların kontrolü bilişim araçları ile yapılmaktadır. Bu da gözetim toplumunun günümüzde internet vasıtasıyla gündelik hayatın denetiminin inşa edilmesini getirmektedir.

Şehirlerin ve şehirleşmenin ortaya çıkması ve gelişmesiyle birlikte salgınlar hastalıklar toplumlar üzerinde, özellikle de nüfusun yoğun olduğu yerlerde önemli ölümlere yol açmıştır. Bu tür salgınlar, insan ölümleriyle beraber ekonomik ve sosyal alanda önemli değişim, dönüşüm ve gelişmelere neden olabilmektedir. Başta para ve finans piyasaları, ticaret, eğitim ve hizmet sektörü olmak üzere ekonomik ve sosyal alanda önemli yapısal bir değişim ve dönüşümün arifesinde bulunduğumuzu ifade edebiliriz (TÜBA, 2020, s.113).

Nüfus yoğunluğu ile pandemi riski arasında bir ilişki vardır. Birçok ülkede nüfus büyük şehirlerde yoğunlaşmaktadır. Bu da salgınların yayılmasını büyük ölçüde kolaylaştırmaktadır. Örneğin; küresel bir kent olan İstanbul, bizde pandeminin en yaygın olduğu şehir haline gelmiştir (Bozkurt, 2020, s.280). Pandeminin tüm ülkelerde (en çok da devasa boyutlara gelmiş kentlerde) hızlı biçimde yayılması bu kentlerin ekolojik sürdürülebilirliğine ilişkin limitleri de güncellemektedir. Türkiye nüfusunun yaklaşık %19'unun bulunduğu İstanbul'un ülkedeki tüm vakaların %60'tan fazlasını barındırması ve fiziki teması kısıtlama şansının çok az olduğu bir kentsel ekolojiye sahip olması bu tür kentlerdeki güvenli yaşam beklentisini azaltırken, toplumsal en-dişe katsayılarını artırmaktadır (Arlı, 2020).

Küresel salgını denetleme, günümüzde kentlerde başta olmak üzere gözetim aygıtlarıyla yapılmaktadır. Bu bağlamda, Çin'de 200 milyon güvenlik kamerası var ve bunların çoğu son derece etkin bir yüz tanıma teknolojisi ile donatılmış durumda. Hatta yüzünüzdeki benleri bile ayırt edebiliyorlar. Güvenlik kamerasından kaçmak mümkün değil. Yapay zekâ ile donatılmış bu kameralar kamusal alanlarda, mağazalarda, sokaklarda, istasyonlarda ve havaalanlarında bulunan her vatandaşı gözlemleyip değerlendirebiliyorlar (Han, 2020). Bu yapılanma gözetim toplumundan denetim toplumuna dönüşümün bir göstergesidir.

Gözetim Toplumundan Denetim Toplumuna Gündelik Hayatın Dönüşümü

Çağdaş sosyologlar, sosyal tarih sürecinde toplumları evrimsel gelişme sürecine göre tarım, sanayi ve bilişim toplumu olarak sınıflamaktadır. 21. Yüzyılın toplum yapısı bilişim toplumu yeni yapılar evrilmektedir. Bu bağlamda, yeni toplumsal yapı dönüşümünün, dolayısıyla toplumun adlandırılması konusunda farklı sosyologlar farklı adlandırmalar yapmaktadır. Mesela; Manuel Castells, bu yeni yapılanan toplumu "Ağ Toplumu" (Network Society) olarak nitelemektedir. Yeni kavramlaştırmalardan birisi de Ulrich Beck tarafından üretilen "Risk Toplumu" kavramıdır. Anthony Giddens de, risk toplumu kavramını içeren "Düşünümsel Modernleşme" kavramını kullanmaktadır. Başka bir adlandırma da, ilk kez Gary T. Marx tarafından kullanılan ve

David Lyon tarafından geliştirilen, Giddens tarafından da ele alınan “Gözetim Toplumunu” (Surveillance Society) kavramıdır (Bayhan, 2011a, s.203).

Covid-19 küresel salgın ile enformasyon toplumunun pratikleri uygulanmaya başlanmıştır. Evde kal süreci ile virüsten korunma bağlamında okullar tatil edilip, internet üzerinden eğitim verilmeye başlanmıştır. Evden internet vasıtasıyla çalışmaya uygun meslekler evden işlerini yürütmektedirler. Türkiye başta olmak üzere gelişmiş ülkelerin yıllardır hazırladığı e-devlet ve e-toplum uygulamaları ile salgın sürecinde gündelik hayatın sürdürülmesinde bilişim teknolojilerine geçiş süreci daha kolay olmuştur. Covid-19 salgını gözetim toplumuna geçişi de kendiliğinden getirmiştir. Öncelikle gözetim toplumu uygulamaları kentsel alanlarda başlamıştır. Küresel kentlerdeki gözetim pratiği gündelik hayatın dönüşümünü beraberinde getirmiştir.

Dünya her zaman kırsal kesimin hâkimiyetinde iken, 2000-2010 yılları arasında “insanlık tarihinde bir dönüm noktası” yaşanmış ve “yeryüzünün kent nüfusu ilk kez” kırsal kesimi aşmıştır. Şehirler, “kozmpolit” nitelikleriyle yapısal bakımdan küresel sayılırlar. Çünkü, çok çeşitli kültürü, etnisiteyi, dili ve tüketici ürünleri içerirler. Ayrıca, şehirler çevrelerindeki bölgeler üzerinde (kültürel, politik ve ekonomik olarak) güçlü etkiler yaratır. Şehir temelli birçok örgüt de, karmaşık ağlar aracılığıyla, kendi ülkesindeki ya da dünyadaki başka şehirlerdeki örgütlenmelere bağlanırlar (Ritzer, 2011, s.432). Geleneksel toplumlarda nüfusun sadece küçük bir bölümü kentlerde yaşarken günümüzün sanayileşmiş toplumlarında nüfusun yaklaşık %60 ile %90’lık bir dilimi kentlerde yaşamaktadır. Kentlilik sanayileşmiş dünya kadar, kalkınmakta olan dünyada da hızla artmaktadır (Giddens, 2008, s.985).

Küresel kentlerdeki benzer mekânsal ve kültürel örüntüler yanında, gözetim toplumunun bütün veçhelerinin uygulandığı görülmektedir. Aslında gözetim olgusu ilkçağlardan beri bütün toplumlarda farklı bağlamlarda uygulanmıştır. Bu üç evre şu şekilde ifade edilebilir:

a) Bunlardan ilki, ilkel toplulukları, yerleşik uygarlıkları, göçebe toplulukları, askeri devletleri, feodal beylikleri, kilise ve imparatorlukları kapsayan ve pastoral olarak adlandırılan gözetim türüdür. Bu dönemlerde ortaya çıkan gözetim türü, sulama kanalları ile tarıma dayalı büyük ölçekli kamu faaliyetleri içindeki işgücünü denetlemek, vergi toplamaya yönelik olarak toplulukla ilgili kayıtlara sahip olmak, göçebe hayatı kontrol altında tutmak, savaşlara hazır olmak için asker sayısını belirlemek ve monarşik yapı ile mevcut iktidarı desteklemek için nüfusu kayıt altında tutmak gibi amaçlar taşımıştır.

b) İkinci gözetim türü, modern toplumların ortaya çıkmasıyla gelişmiş ve teknik gözetim olarak adlandırılmıştır. Teknik gözetim, ulus- devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte devletlerin var olan iktidarını sağlamlaştırmak ve toplumsal denetimi sağlamak amacı taşımıştır. Bu dönemde, toplumsal yaşamın sistematik olarak

denetimi söz konusu olmuştur. Buradaki gözetimin temel unsurları; devlet idaresi, bürokratik yapılanma, ulus-devletin iç ve dış tehlikelere karşı koruma güdüsü, askeri örgütlenmeler, sanayi kentleri ve kapitalist işletme sayısındaki artışlardır. Bu gözetimin karakteristik özelliğini kamusal alanda bürokrasi, üretim alanında da bilimsel yönetim ilkeleri oluşturur.

c) Günümüz toplumlarını anlatan ve gündelik yaşamı hem kitlesel hem de bireysel açıdan gözetleyen gözetim türü ise, enformatik gözetim olarak adlandırılır. Enformasyon teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan bu gözetim türü, egemen sınıflara ve iktidarlara meşru bir bilgi kaynağı sunarak, telefonların dinlenmesi, bilgisayar, uydu ve telekomünikasyon teknolojilerinden beslenir. Bu teknolojiler hala hızlı bir şekilde gelişmekte ve içine biyo-teknolojileri de almaktadır. Genetik mühendisliği ve insan genom projesi de buna dâhildir (Dolgun 2008, s.16–17).

Gözetleme, gittikçe küreselleşmektedir. Kentteki gözetleme, sürekli tecrübe edilir, sabahki ilk telefon aramasından, sokaktaki kameraya, banka makinesindeki retina tarayıcısına, bilgisayardaki iz sürme “cookie” (çerez)’ine, ofis anahtarındaki barkoda, otomatikleştirilmiş otoban ücretine, cep telefonu bağlantılarına, dükkândaki kameraya, istasyona ve nihayet gecenin sonu olan bara kadar (Lyon, 2006, s.111). Hayat alanlarımız, televizyon program formatından mülhem “Biri Bizi Gözetliyor” realitesine dönüşmektedir.

Günümüzde nüfusun çoğunluğu kentlerde yaşamaktadır. Kentler, gözetlemeyi çok yönlü, çok katmanlı ve anbean yaşadığımız yerlerdir. Günümüzün varlıklı toplumlarında, cadde ve mağazalarda sürekli gördüğümüz “kesintisiz video gözetlemesi” uyarılarını düşünmeden kabul ederiz. İster otobandaki kameralı hız kontrolü olsun, ister evde bilgisayarın internet bireysel gizlilik uyarıları olsun izleme araçlarından kaçış yoktur. Günlük hayatın düzenlenmesi, kentsel tecrübenin bir parçasıdır. Doğru yerde, doğru zamanda olduğumuzu, doğru hızda seyahat ettiğimizi ve doğru eşyaları taşıdığımızı garantilemek için sayısız denetleme yapılır. Biz seyahat ederken, bir şey satın alırken, ders çalışırken, telefon açarken, eğlence ararken ve çalışırken yerimiz belirleniyor; yönlendiriliyor ve takip ediliyoruz. Bazen sosyal bir kategorinin bir parçası olarak, bazen birey olarak; gözetleme, kentteki eylemlerimizi elekten geçirmektedir. Bu, davranışlarımızı önceden tahmin etme ve temsil etme girişiminden kaynaklanmaktadır (Lyon, 2006, s.101-102). Bunu, hem kamusal iktidar hem de özel şirketler yapmaktadır.

Gündelik yaşamımızda, alış-veriş formları doldururuz, online profil oluştururuz, güvenlik kontrolünden geçeriz, bunun gibi sayısız diğer durumlara katılırken hareketlerimiz kayıt altına alınır, kimliğimiz denetlenir ve yaşamımızın ince ayrıntıları kaydedilir. Bu gündelik deneyimlerimizde değişiklikler; güvenlik ve şüpheler,

özgürlük ve gözetimin tezat karışımını ortaya çıkarır (Friesen vd., 2009, s.84). Şirketler, bireyler hakkında bilgi toplayarak bir pazar yaratmaktadırlar. Nüfus cüzdanı bir yana, kredi kartı bütün mahremiyeti ele vermektedir. Kredi kartı, insanların hayatlarının profiline çıkarılmasını, analiz edilmesini, insanların pazarlama (ya da şantaj) amacıyla hedef seçilmesini sağlayan bir araçtır. Hayatın kamu kayıtlarına geçmesi anlamında kredi kartını kavrayışımız, uçağa sık binenlere yönelik programlardan her çeşit tüketim hizmetine, çeşitli derneklere üye olmaya uzanan bir yelpazede işletmelerin sunduğu çok çeşitli hizmetleri de kapsamaktadır. Baskıcı bir “Ağabey”den çok, her birimizle kişisel düzeyde ilgili iyi niyetli bir “küçük kız kardeşler” gurûhu söz konusudur. Çünkü kim olduğumuzu, hayatın bütün alanlarını kimlerin işgal ettiğini bilirler. Bilgisayarlar, bireysel bilgiler yığınına toplamakta, işlemekte ve belli amaçlar için kullanılmasını mümkün kılmaktadır (Castells, 2006, s.433).

Gözetleme, paylaşılan ahlâk ve adalet değerlerine göre değil, sadece pragmatik normlara göre işleyen bir sosyal orkestrasyondur. Dolayısıyla, gözetleme, sıralama mekanizmalarından başka bir şey olmayan araçlarla işler. Tıpkı bürokrasiler gibi bireysel sorumluluğu, hisleri, duyguları ve ahlâki yargıları dışarıda bırakır. Gözetmen simülasyon mekanizmaları riskleri idare etmede kullanılmaya devam ettikçe, gitgide bu kişiler kendi menfaatlerini taşıdıklarına inandıkları sonsuz sayıda kurumun merhametine kalmış olacaklar. Bu bağlamda, gözetlemenin gerçeğin kendisiymişçesine simüle edildiği kentsel alanlarda yaşıyoruz. (Lyon, 2006, s.136). Sosyal medyadaki paylaşımlarından bireyin tüketim eğilimleri depolanmakta ve analiz edilerek bireye özgü algoritmalarla ona sürekli reklam gönderilmektedir. Mahremiyetin tükendiği, bütün hayatımıza ilişkin verilerin internet vasıtasıyla şirketlerin eline geçtiği bir dönemde yaşıyoruz. Aşağıda ironik biçimde kurgulanan diyalog, küresel kent ortamında gündelik hayatta deneyimleyebileceğimiz/ deneyimlediğimiz gerçekliği betimlemektedir:

- Gordon Pizza mı?
 - Hayır efendim Google Pizza!
- Yanlış numaraymış, kusura bakmayın.
 - Hayır efendim numara doğru, Google Pizza! Google olarak Gordon Pizza’yı satın aldık.
- O zaman bir sipariş verebilir miyim?
 - Her zamankinden mi efendim?
- Ne yani, ne sipariş edeceğimi biliyor musunuz?
 - Elbette efendim. Son 5 keredir mantarlı, soslu, sucuklu, kalın hamur istemişsiniz.
- Tamam o zaman, aynen öyle olsun!
 - Size onun yerine kuru domatesli, biberli sebzelili pizza göndersek?

- Neden ki?
 - Bakıyorum da kolesterolünüz 300'ün üzerinde, üreniz de yüksek.
- Nereden biliyorsunuz ki?
 - Son check-up'ınız 15 gün önce imiş efendim, ona baktım.
- Tamam, anladık. Ama ben yine kendi siparişimi istiyorum. İlaçlarımı alıyorum zaten.
 - Özür dilerim efendim, ilaçlarınızı da pek almıyorsunuz. 30 tabletlik kolesterol ilacınızı alalı 90 günü geçmiş.
- Sonra tekrar aldım, hem size ne?
 - Sonra tekrar almamışsınız efendim, kredi kartı harcamalarınıza baktım.
- Yahu nakit aldım. Onun kaydı yoktur.
 - Nakit de almış olamazsınız 45 gündür bankadan nakit çekmemişsiniz.
- Belki bir başka nakit kaynağım var, onu nereden bileceksiniz?
 - Olamaz efendim. O zaman vergi kaçırıyorsunuz demektir. Gelir vergisi beyanınızda başka bir nakit gelir görünmüyor.
- Yuh be!
 - Sadece size yardım etmek istiyoruz efendim, bir kötü niyet yok.
- Biliyor musun? Artık gına geldi. Çekecem gidicem dünyanın ücra bir köşesine, ne internet, ne Google kafamı dinleyeceğim. Yeter be!
 - Biraz zor efendim.
- Niye ki?
 - Pasaportunuzun süresi dolmuş.

Gündelik hayatta, sürekli gözetlenmenin yanı sıra, bireylerin sosyal medyada kendilerini ifade ederken de hem gözetlendiğini hem de gözetleme pratiğini bizatihi yaptığı görülmektedir. Sanal uzamda toplumsallaşmanın / ilişkilenenin günümüzdeki yüzü ve karşılığı olan Facebook, İnternet öznelerinin anonimlikten bilinirliğe / görünürlüğe geçişini imleyen, tam da buradan doğru biçimlenen, biçimlendiren bir toplumsal paylaşım ağıdır. Görmek ve göstermek üzerinden kurulan bu yeni ilişkilene pratikleri ile mahrem alanın, özel olanın kamusal alana dahil olması söz konusudur. Bu noktada iki şey vurgulanmalıdır.

Birincisi; gözün faşizmi, bireylerin sanal uzamda gerçekleştirdikleri bu toplumsallaşma eylemliliğini gerek her an, her yerde, her olan bitenden haberdar olmak isteyen devletler, istihbarat örgütleri tarafından gerekse de reklam ve pazarlamaya, yani tüketirmeye endeksli kapitalist şirketler vd. tarafından denetim ve gözetim ağına, Siber Panoptikona evrilmiştir. İkincisi ise; bireyler bilerek ve isteyerek girdikleri bu denli açık ilişkilene halleriyle bir yandan denetlenmekten, gözetlen-

mekten haz alma anlamında teşhirciliğe, beri yandan gözetlerken dahi gözetleme/dikizleme ediminde bulunarak röntgencilik yöneltmişlerdir (Toprak, 2009). Bu bağlamda, sosyal paylaşım ağlarıyla birey, paradoksal olarak hem teşhirci hem de röntgenci konumuna düşmektedir.

Gelişen internet teknolojisi, salt iktidar odaklarının herkesi gözetlemesini değil, aynı zamanda çıkar grupları tarafından sivil bireylerin de birbirlerini sürekli gözetlediği ve malumat topladığı bir durum oluşturmaktadır. Artık mahremiyetin sonuna gelinmiştir. İnternet ve gözetim aygıtlarıyla herkesin hayatı şeffaf camlardan görünür gibidir. Birbiri hakkında topladığı malumatı zamanı geldiğinde hasmı aleyhine kullanma ve şantaj olağan hale gelmektedir. Birbirini fişleyen ve izleyen toplumda, bireyler paranoid-şizoid ruh haline bürünmektedir (Bayhan, 2018, s.1142).

Küreselleşmenin temel omurgası ve ikonu olan İnternetteki her yazışmamızın ve her işlemimizin başkaları tarafından "izlendiği", "denetlendiği" ve "gözetlendiği" gerçeğini bilmemizin bize verdiği "kaygı", "güvensizlik" ve "korku" ile birlikte yaşamak, kişiliğimizde şizofrenik parçalanmalara ve paranoid-şizoid kişilik yapısına yol açmaktadır (Bayhan, 2011a, s.215-216). Bu bağlamda, gözetim toplumunda güvensizlik, kaygı ve anlamsızlık temelinde anomi yeniden üretilmektedir. Küresel terör eylemleriyle, kimsenin kimseye güveninin kalmadığı, herkesin birbirine kuşkuyla baktığı bir dönemde yaşıyoruz. Güvenlik uğruna insan mahremiyetinin hiçe sayıldığı, başta Londra ve New York olmak üzere bütün şehirlerde kameralarla herkesin an be an gözetildiği "korku toplumu"na dönüşüyoruz. Güvenlik adına yapılanlar paradoksal olarak insan haklarının da gasp edilebildiği, Jeremy Bentham'dan mülhem Foucault'un geliştirdiği Panopticon (gözetleyenin görülmediği, ancak tutukluların her an izlendiği şeffaf hapisane) sürecine giriyoruz (Bayhan, 2011b, s.154-155). Gündelik hayatımızın her anında bilgisayarlaşan süreçler, izlenme ve denetlenme riskini beraberinde getirmektedir.

Ürün bedavaysa asıl ürün bizleriz. George Orwell, 1948'de yazdığı "1984" romanında; "Büyük Ağabey sizi gözetliyor" der. Ancak bu gözetleme çoktan tamamlandı, büyük ağabey cebimizde ve bizi, artık bizden de iyi tanıyor. Biyometrik donanımlarla cep telefonumuza dahi parmak izi vererek giriyor, kendimiz, yakınlarımız ve arkadaşlarımızı bizzat biz "fişliyor" ve bunları paylaşıyoruz. Sizi anneniz, eşiniz hatta sizden de iyi tanıyan algoritmaların size gönderdiği reklamları sadece siz görüyorsunuz. Zihnimize yerleştirilmeye çalışılan kıymığı fark etmeniz dahi bunu komşunuzla paylaşma şansınız yok. Zira o da onun için tasarlanmış başka bir reklam izliyordur (Oğuz, 2018).

Gündelik hayatta ve küresel düzlemde yoksul ya da varlıklı fark etmeksizin herkesin kullandığı sosyal medya ile sürekli gözetim pratiğinin içindeyiz. Sabah elimizi yüzümüzü yıkamadan sosyal medyadayız, tuvalette, banyoda, mutfakta, uyumadan

hemen önce yine sosyal medyadayız. Her anımızı bu mecrada bir şekilde paylaşıyoruz ya da her anımızda sosyal medyadaki bir içeriği beğenip, paylaşıyoruz. Google; merak, arayış ve ihtiyaçlarımızı, Facebook; ilişki çevremizi, hobi ve alışkanlıklarımızı, Twitter; düşünce, yorum ve tepkilerimizi, Whatsapp; özel dünyamızı ve haberleşmemizi, LinkedIn; iş çevremizi, Swarm; nerede gezip tozduğumuzu izleyip kaydetmektedir. Bütün mahremiyetimizi paylaştığımız sosyal medya ağlarındaki bilgilerimiz, şirketler tarafından kar amacıyla pazarlanmaktadır. Bunun örneği Facebook skandalıyla ortaya çıkmıştır (Bayhan, 2018, s.1043).

Dünya çapında dijital bir panoptikonda yaşıyoruz. Sosyal ağlar da, git gide daha fazla, kullanıcıları gözetleyen ve acımasızca elinde oynatan bir panoptikona benziyor. Kendimizi bilerek gözler önüne seriyoruz. Bizi verilerimizi teslim etmeye zorla mecbur etmiyorlar; içsel bir zorunlulukla yapıyoruz bunu. Sürekli olarak görüşlerimizi, tercihlerimizi ve ihtiyaçlarımızı paylaşmaya, yaşamlarımızı iletmeye ve hesaplamaya teşvik ediliyoruz. Daha sonra bu veriler, davranışları öngörmeye ve manipüle etmeye yönelik dijital platformlar tarafından analiz ediliyor; daha sonra da aralıksız ve soluk aldırılmadan ticari açıdan sömürülüyor. Dijital feodalizmde yaşıyoruz. Facebook gibi dijital feodal efendiler, “Bakın, burası bedava, hadi ekip biçin bakalım” diye bize bir arazi parçası veriyorlar. Biz de orayı çılgınlar gibi ekip biçiyoruz! Sonuçta, o beyefendiler ürünü almaya geliyorlar. İletişim bu şekilde bütünüyle işletilip gözetleniyor (Han, 2020b).

Covid-19 küresel salgını ile vatandaşların iletişim araçlarıyla gözetlenmesi ve denetlenmesi Foucault'nun biyo-politika kavramı ile ilişkilendirilebilir. Foucault'nun “biyo-politika” kavramı, hayatın denetim altına alınması ve nüfus politikalarının üzerine geliştirilmişti. Foucault biyo-politik kavramını, disiplin toplumunun yerine geçen bir iktidar biçimi olarak bios (hayatın) kontrolü (canlı bedenlerin denetimi) üzerine kullanmıştır. Baskıcı (disiplin üzerine kurulu) toplumların arzuları bastıran modeline karşı, hayatın organize edilip denetlenmesinden söz etmekteydi (Akay, 2020). Covid-19 küresel salgın nedeniyle bir biyopolitik gözetleme rejimine doğru ilerliyoruz. Yalnızca iletişimimizi değil, bedenlerimiz ve sağlığımız dijital gözetlemeye tabi olacak. Küresel salgın şoku, sürekli olarak sağlık durumumuzu izleyen bir biyopolitik disiplin toplumunda, denetleme ve izleme sistemiyle bedenlerimizin kontrolünü ele geçiren dijital biyopolitikanın küresel olarak yerleşmesini sağlayacak (Han, 2020a).

Foucault'nun gözetime içkin saptamaları kuşkusuz, bugünkü denetim stratejilerini anlamak açısından son derece önemlidir. Foucault, iktidarı, politik bağlamından kopartmakta, denetim altına alınan panoptic kurumlar ve yöntemler eliyle daha rafine bir tarzda gerçekleştiğini belirtmektedir. Onun penceresinden bakıldığında, “kapatılma”, “cezalandırma” mekânsal olanla sınırlı değildir, dışa açılan bir

hapishane stratejisi yürürlüktedir. İnsanları denetim altına alma, hapishaneye, tımarhaneye veya okula tıkıştırılmaya gerek bırakmamakta, modern ruhlarımız, gözetim/denetim stratejilerinin artık sıradan bir av sahasıdır (Aytaç, 2005, s.341).

Yeni analitik teknolojiler, kaynakların ve performansın gerçek zamanlı haritalarını bilgisayar ekranına taşımıştır. Bu, Foucault'un "panoptik gözetleme" dediği durumun enformasyon teknolojileriyle gerçekleşmesine olanak vermiştir (Sennett, 2009, s.42). Modern kurumlar, birey ve toplum için artık katı bir sarkaç görevi görürler. Toplum, daha bir idare edildiğini, denetlendiğini, kamusal göz tarafından yoklandığını hisseder. Panoptic toplum, artık birey üzerinde nevroitik hatta şizofrenik bir farkındalık krizi yaratarak, reel hayatı bölünmüş, parçalı, gözetlenebilir miceda tutar. Bu örgütsel karmaşa karşısında birey, çoğu kez "kapana kısırılmışlık" duyguları yaşar (Aytaç, 2005, s.345-346). Tamamen yapay zekâ üzerine kurulabilecek, her hareketimizin, her sözümüzün, her ilişkimizin, hükümet ve teknoloji devleri arasındaki eşi görülmemiş işbirlikleri ile izlenebilir hale geleceği bir gelecek. Bunların kişiselleştirme ve rahatlık adına pazarlanması. Ancak, bütün bu gözetim uygulamaları mahremiyetimizin sonlanması anlamına gelmektedir (Klein, 2020).

Covid-19 pandemisinin ilk ortaya çıktığı Çin'de salgını kontrol altına almak için dijital araçlar kullanılmıştır. Bu süreçte Çin, yurttaşlarına kapsamlı bir biçimde değerlendirme ve ölçme olanağı sağlayan, bir sosyal kredi sistemini hayata geçirdi. Bu sistemde her yurttaş sosyal davranışlarına göre değerlendiriliyor. Çin'de gündelik hayatın gözleme tabii olmadığı tek bir an bile yok. Her tıklama, her satın alma, her temas, sosyal medyadaki her aktivite kontrol ediliyor. Kırmızı ışıkta geçen kişiden, rejimi eleştirenlerle iş birliği yapandan ya da sosyal medyada eleştirel yorumlar yazandan puan kırılıyor. Bunun sonucunda hayat çok tehlikeli bir hâl alabiliyor. Tersine durumda da internette sağlıklı besinler satın alana ya da rejim yanlısı gazeteleri okuyanlara artı puan veriliyor. Yeterli puana ulaşanlar seyahat vizesi ya da ucuz kredi elde ediyor. Belli bir puanın altına düşenler ise işini bile kaybedebiliyor. Çin'de bu sosyal gözetim mümkün çünkü internet ve cep telefonu sağlayıcıları ile yetkililer arasında sınırsız bir veri alışverişi var. Pratikte kişisel verilerin korunması diye bir şey yok. Tüm bu dijital gözetim altyapısının salgının kontrolünde son derece etkili olduğu artık kanıtlandı. Birisi Pekin istasyonundan ayrıldığında, vücut ısısını ölçen bir kamera tarafından otomatik olarak tespit ediliyor. Eğer bu ısı endişe vericiyse, aynı vagona bulunan herkesin cep telefonuna bir bildirim gidiyor. Sistemin kimin trende nerede oturduğunu bilmesi boşuna değil (Han, 2020).

Fiziksel gözetleme sistemleri dış dünyada ne yaptığımızı, nereye gittiğimizi, kiminle bulduğumuzu, televizyonda ne izlediğimizi veya internette hangi siteyi ziyaret ettiğimizi izliyor. Vücudumuzla bir bağlantısı yok. Ancak deri-altı-gözetim sistemleri vücudumuzda olup biteni takip ediyor. Sıcaklık gibi değerleri ölçmekle

başladı ama kan basıncı, kalp ritmi veya beyin aktivitelerine de hâkim olabilir. Bunlar aracılığıyla da insanlar hakkında hiçbir zaman olmadığı kadar fazla şey öğrenmek mümkün. Böylelikle daha önce hiç görülmemiş boyutta totaliter rejimler ortaya çıkabilir. Okuduğumu ya da televizyonda izlediğimi biliyorsanız, bunlar size benim sanatsal zevklerim, politik görüşlerim ya da karakterim hakkında fikir verebilir. Ama bu hala kısıtlanmış bir bilgidir. Bir de bunları yaparken vücut sıcaklığımı, kan basıncımı ya da kalp ritmimi bildiğinizi düşünün. Artık her saniye ne hissettiğimi bilebilirsiniz. Bu da distopik totaliter rejimlerin yaratılmasını kolaylıkla sağlayabilir (Harari, 2020). Bu bağlamda, Agamben, Covid-19 pandemi sürecinde dijital gözetim aygıtlarıyla hükümetin denetim uygulaması olan “istisna halinin” sürekli otoriter yönetime dönüşme riskinden bahseder (Agamben, 2020).

Zizek, salgın travmasında olduğu gibi, hayatımızın üzerinde dijital kontrol tehdidin de beş aşamalı bir süreç sonucu kabul edildiğini belirtir. Bu aşamalar şunlardır:

- a) Reddetme: Dijital kontrolün bir abartı olduğunu, bir paranoya olduğu belirtilerek sorun ve risk reddedilir.
- b) Öfke: Şirketlerin veya devlet kurumlarının bizi kontrol etmek için bilgilerimizi kullandığı düşüncesi ile tehdidin farkına varma.
- c) Pazarlık: Yetkililerin salt teröristleri aramak için dijital kontrolü kullandığı ve mahremiyetimizi ihlal etmediği düşüncesi. Yani, keşke aşaması.
- d) Depresyon: Artık çok geç olduğunu, mahremiyetimizin kaybolduğu ve kişisel özgürlüklerimizi yitirdiğimiz düşüncesi.
- e) Kabul: Dijital kontrolün özgürlüğümüze bir tehdit olduğu ve halkı bu tehdidin tüm boyutlarından haberdar etmek ve bununla savaşmak gerektiği düşüncesi (Zizek, 2020, s.50-51).

Bütün travmalarda yaşanan olayı anlamanın boyutları, gündelik hayattaki dijital kontrolün farkına varılmasında da geçerlidir. Ancak, bir gerçeklik olarak yaşanan toplumsal dönüşümden kurtulmak mümkün değildir. Bilişim toplumunun gözetim topluma ve denetim toplumuna evrilmesi bir gerçekliktir. Bu durumda iki ihtimal belirlemektedir; ya paranoid-şizoid topluma dönüşme ya da kişisel mahremiyete saygının inşa edildiği ehlileştirilmiş gözetim toplumu.

Sonuç

Küresel kentlerde, gözetim pratiğinin içinde yaşamak zorundayız. Hem devlet hem de kapitalist piyasanın şirketleri bütün eylemlerimizi ve hareketlerimizi sosyal medyadan takip etmektedir. Bir tarafta “röntgenciler” diğer tarafta “teşhirciler” bulunmaktadır. Salt sosyal medya hesabı olup bir şey paylaşmayan ancak meraklı dedikoducu komşular gibi arkadaşlarını sürekli sosyal medya paylaşımlarıyla gözetleyen bir kitle de bulunmaktadır. Tüketim toplumunda, gösterişçi tüketim eylemlerini

sosyal medyada sergilemek, yediğini, içtiğini, tatilini, hayatının her anını paylaşan bireyler artık “performans toplumu”nu üretmektedir. Gözetim toplumu gerçekliği, başka bir boyutta bireylerin birbirlerinden kuşkulandığı ve içine kapandığı “paranoid-şizoid toplum” yapısını da oluşturmaktadır (Bayhan, 2018, s.1044) .

Tıpkı 14. Yüzyılda veba salgını sonrası feodalite nasıl çözüldü ve yeni bir toplumsal yapıya geçildi ise, Covid-19 küresel salgını sonrası da gözetim ve denetim toplumuna geçiş ibareleri görülmektedir. Enformasyon toplumu alt yapısı hazır olan ülkeler karantina sürecinde internet üzerinden dijital eğitime geçti. Evden internet vasıtasıyla çalışma imkânı olanlar evden çalıştılar. E-devlet ve e-toplum uygulaması küresel salgında gündelik hayatın sürdürülmesi için önemli fırsatlar sağladı. Toplumun bütünüyle gündelik faaliyetlerinin tümüyle dijital olması beraberinde gözetim ve denetim toplumunun bireyin mahremiyetinin yok olması riskini beraberinde getirmektedir.

Covid-19 salgınının ilk ortaya çıktığı Çin’in uyguladığı dijital gözetim ve denetim, salgının azalması ve karantinanın tam sağlanması için önemli avantajlar sunmuştur. Ancak, dijital gözetim ve denetim, George Orwell’in “1984” romanında betimlediği mahremiyetin kalmadığı otoriter kontrol toplumunu çağrıştırmaktadır. Covid-19 salgını ile mücadelede deri altına mikro çip takma konuşulmaktadır. Zaten, cep telefonlarındaki uygulamalar vasıtasıyla sürekli gözetilen ve denetlenen bireylerin, vücuduna takılan mikro çip ile bütün sağlık ve bedensel bilgilerinin sürekli denetlenmesi mahremiyetin yok olması anlamına gelmektedir. Sürü ve robot bir toplum için “biyo politikalar” uygulanması, totaliter bir yönetim riski taşımaktadır. George Agamben’in ifade ettiği gibi salgından korunmak için uygulanan biyo-politika uygulamaları “istisna halinden” çıkıp sürekli duruma dönüşürse problem olacaktır. Gözetim, denetim ve kontrol sürecinin de artık istisna değil, yeni toplum yapısının gerçeği olduğu da ütopya değildir. Önemli olan bireyin mahremiyetini, haklarını ve özgürlüğünü koruyan hukuk normlarının üretilmesidir. Dolayısıyla, yeni inşa edilen gözetim ve denetim toplumunun yeni hukuk sistemi ve kanunları oluşturulmalıdır. Ayrıca, bilgilerimizin kimin tarafından ve ne amaçla kullanılacağı sorusu, aynı zamanda yeni etik normların ve yeni bir toplumsal sözleşmenin de üretilmesini getirecektir. Byung-Chul Han’ın ifade ettiği gibi, “dijital feodalite” dönemine mi giriyoruz? Yoksa, “paranoid-şizoid toplum” yapısına mı evriliyoruz? Bunu zaman ve uygulamalar gösterecektir.

Kaynakça

- Agamben, G. (2020). *Covid-19: Gereksiz bir acil durumun yarattığı istisna hali*. (Ö. Karataş, Çev.), 27.02.2020 tarihinde <https://terrabayt.com/dusunce/covid-19-gereksiz-bir-acil-durumun-yarattigi-istisna-hali/> adresinden erişilmiştir.
- Akay, A. (2020). *Bir felsefi tartışma üzerine: Biyo-politika ve foucault’ya bir dönüş*. 19 Mart 2020 tarihinde <https://t24.com.tr/yazarlar/ali-akay/bir-felsefi-tartisma-uzerine,25903> adresinden erişilmiştir.

- Arlı, A. (2020). *Pandemi gözlemleri: İnsan-merkezci bilginin sınırları*. 10 Mayıs 2020 tarihinde <https://tyap.net/pgi> adresinden erişilmiştir.
- Aytaç, Ö. (2005). Modern bürokrasiler ve yabancılaşma ethosu. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2),
- Bayhan, V. (2011a). Küreselleşme ve risk toplumu. *Sosyologca*, 1, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Bayhan, V. (2011b). Sosyoloji ve anomie: Toplumsal intihar. *Sosyologca*, Sayı: 2, Temmuz-Aralık 2011, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Bayhan, V. (2018). Gözetim toplumu ve küresel kentler. *II. Uluslararası Şehir, Çevre ve Sağlık Kongresi*. Future Cities, Full Text Book, 16-20 Nisan 2018, Kapadokya, Nevşehir, 1037-1044
- Castells, M. (2006). *Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür, Cilt: II*. (E. Kılıç, Çev.), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dolgun, U. (2008). *Şeffaf hapishane gözetim toplumu*. İstanbul: Ötügen Yayınevi.
- Friesen, N., A. Feenberg, G. Smith (2009). Phenomenology and surveillance studies: Returning to the things themselves. *The Information Society*, 25, 84-90.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. (C. Güzel, Çev.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Han, B. C. (2020). Viral olağanüstü hal ve yarının dünyası. (D. Sezer, Çev.). 15 Nisan 2020 tarihinde <https://terrabayt.com/dusunce/viral-olaganustu-hal-ve-yarinin-dunyasi/> adresinden erişilmiştir.
- Han, B. C. (2020a). Koronavirüs bizi bir 'sağ kalma toplumuna' indirgedi. (A. Tekşen, Çev.). 21 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.a3haber.com/2020/05/21/guney-koreli-felsefeci-kultur-kuramcisi-byung-chul-han-koronavirus-bizi-bir-sag-kalma-toplumunaindirgedi/?fbclid=IwAR2G2kMr3sqWMK6K99ffqfh1d7gHP3cKiX2kaGpGSImmJbenvEXjPh1Jvg> adresinden erişilmiştir.
- Han, B. C. (2020b). *Dijital bir feodalizme doğru mu gidiyoruz?* (H. Bayrı, Çev.). 11 Mayıs 2020 tarihinde <https://medyascope.tv/2020/05/11/byung-chul-han-dijital-bir-feodalizme-dogru-mu-gidiyoruz/> adresinden erişilmiştir.
- Harari, Y. N. (2020). *Pandemiden sonra dünyayı ne bekliyor?*. 25.04.2020 tarihinde <https://www.dw.com/tr/pandemiden-sonra-d%C3%BCnyay%C4%B1-ne-bekliyor/a-53234488> adresinden erişilmiştir.
- Lyon, D. (2006). *Gözetlenen toplum*. (G. Soykan, Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Klein, N. (2020). *Naomi Klein: Teknoloji devleri koronavirüs salgınından nasıl kâr etmeyi planlıyor?* (F. Şimşek, Çev.). 15 Mayıs 2020 tarihinde <https://medyascope.tv/2020/05/15/naomi-klein-teknoloji-devleri-koronavirus-salginindan-nasil-kar-etmeyi-planliyor-yeni/> adresinden erişilmiştir.
- Ritzer, G. (2011). *Küresel dünya*. (M. Pekdemir, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Oğuz, Ş. (2018). Ürün bedavaysa asıl ürün sizsiniz. *Sabah Gazetesi*, 25.03.2018 tarihinde <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/oguz/2018/03/25/urun-bedavaysa-asil-urun-sizsiniz> adresinden erişilmiştir.
- Sennett, R. (2009). *Yeni kapitalizmin kültürü*. (A. Onacak, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Toprak, A. (2009). Facebook'ta mahremnin dönüşümü, teşhircilik ve görme/gösterme hazza. *XIV. Türkiye'de İnternet Konferansı, 12-13 Aralık 2009*. Bilgi Üniversitesi, Dolapdere, İstanbul, <http://inet-tr.org.tr/inetconf14/> adresinden erişilmiştir.
- TÜBA (2020). *Covid-19 Küresel salgın değerlendirme raporu*. (M. Şeker, A. Özer, Z. Tosun, C. Korkut, M. Doğrul, Ed.), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Zizek, S. (2020b). Koronavirüsü karar vermeye zorluyor: Ya küresel komünizm ya orman kanunları. (S. Güneş, K. Kırmızısakal, Çev.). 12.03.2020 tarihinde <https://terrabayt.com/dusunce/zizek-koronavirusu-karar-vermeye-zorluyor-ya-kuresel-komunizm-ya-orman-kanunlari/> adresinden erişilmiştir.